

Pri čitanju spisa kritičkog izdanja

Wilfried Hammacher piše o kritičkom izdanju dela Rudolfa Štajnera (SKA) koje je objavio Kristijan Klement (Christian Clement), u izdavačkoj kući frommann-holzboog i izdavačkoj kući Rudolf Steiner

Razvijaj pradrevne pergamente,
Životne brižno skupljaj elemente
I sklapaj ih, ko što u knjizi piše,
Misli na šta, na kako još i više!

Homunkulus Wagneru, Goethe Faust II, 2. čin
(preveo Branimir Živojinović)

Kristijan Klement je kao svoj doktorski rad 2007. godine objavio spis *Rođenje moderne misterijske drame iz duha Vajmara. Uz aktuelnost Getea i Šilera u dramaturgiji Rudolfa Štajnera*. Kao neko, ko je šezdeset godina smeо da se bavi ovim dramama Rudolfa Štajnera, kao gledalac, kao glumac, kao režiser, kroz predavanja i spise, ja smem da kažem, da sam Klementova izvođenja pročitao sa velikim interesovanjem, sa dobitkom i radošću, i upravo zato, jer on obrađuje jednu temu, koju raniji komentatori nisu tako prikazali. Takođe smatram važnim njegov impuls, da oficijelnoj nauci skrene pažnju na prvu dramu ponovnog utelovljenja, pošto se ona dosad nije obazirala na to. Šta uopšte nije obrađeno, jesu dramski tokovi u nadčulnim svetovima, elementarnim, duševnim, duhovnim sferama, čije oblikovanje dabogme ne može voditi natrag na vajmarsku klasiku. To potvrđuje Klement i uopšteno na str. 60: „Dakle jasno je (što se tiče reinkarnacije), da Štajnerova objašnjenja, mada se nadovezuju na istraživanja Getea i Šilera, sadržinski daleko prevazilaze to, što su sâmi klasici izgovorili.“

Na str. 21 nailazi čitalac zatim na jednom mesto, čije se agresivno naglašavanje ne može naći ni pre ni posle i zato ostaje sasvim nerazumljivo: „Štajnerova vlastita 'drama saznanja' vodila ga je potom i zaista u 'ponor individualnog', od nekritičkog poštovanja Getea osamdesetih godina u radikalni individualizam i anarhizam devedesetih godina, u kome mu se njegovo 'Ja' tako reći nadulo do apsoluta. Na prekretnici stoleća je zatim sledilo okretanje ka mistici i teozofiji, tokom koga je Štajner u neku ruku predao svoje dotadašnje 'Ja' i od radikalnog individualiste postao teozof vezan za dogme i službene obaveze. Iz ove 'žrtve' ipak je bio rođen antropozof Štajner.“ Šta je ovo? Od jednog

čoveka sa zapanjujućim poznavanjem tekstova Rudolfa Štajnera ovakvo zastranjujuće ruženje: kao udarac nogom u cevanicu onog, koji ne može da se brani. Zašto?

Tako upozoren čitao sam Klementovo delo Rudolf Štajner spisi kritičkog izdanja (Rudolf Steiner SKA), objavljeno od strane renomirane naučne izdavačke kuće frommann-holzboog, Cannstatt i izdavačke kuće Rudolf Steiner, Basel. Zašto takođe u poslednjoj sa njenom potpuno drugačijom tradicijom da Izdanje Celokupnih Dela Rudolfa Štajnera objavi tako, kako je to Marija Štajner koncipirala i testamentom odredila? Dr. David Marc Hoffman, od 2012. upravnik arhiva Rudolfa Štajnera, daje ovo obrazloženje (*Die Drei* 10/2013): „Pošto sam ja pre početka štampanja mogao da dobijem uvid u ovu ediciju (SKA), preporučio sam izdavačkoj kući frommann-holzboog i izdavačkoj kući Rudolf Steiner, da ovo izdanje ipak zajedno prodaju, što je eto i bilo realizovano. Jer bi mi bilo žao, ako bi ovo izdanje bilo primećeno samo od akademske publike a ne i od antropozofske strane.“ Svakako je potpuno jasno, da bi se „antropozofska strana“ bolje dosegla kroz članke u različitim antropozofskim časopisima nego kroz katalog izdavačke kuće Rudolf Steiner. U svakom slučaju ovo čini manje uverljivim to vezivanje SKA za Izdavačku kuću Rudolf Steiner. Razumljivo je, da bi Hoffmann htio da unese u GA (Izdanje Celokupnih Dela) više kritičke naučnosti. Da li se to dešava kroz Klementovo SKA? Irene Diet je izrekla svoj sud o tom „šta“ istog (*Europljanin*, br. 1, novembar 2013. i u *Inicijative razvojnog pravca antropozofije*, 6. oktobar 2013. br. 21). Ja ovde samo prepričavam moj utisak o tom „kako“.

Predgovor je napisao Alois Maria Haas. Prema Wikipediji: švajcarski germanista, filozof, književni-naučnik i istraživač mistike, do svog penzionisanja profesor na univerzitetu u Cirihi. „Kao katolički intelektualac on teži, da sebi stvori neku rimu u toj nesigurnosti, koja gospodari našim duhovnim inspiracijama do apsoluta.“ Haas ukazuje na to, da su godine pre i posle 1900. u suprotnom potezu prema materijalističkoj struji „uvele veoma intenzivno bavljenje s mističkim tradicijama, u kojima je među mnogim drugim uzeo učešće i Štajner“, što u pojedinačnom mnogostrano biva prikazano u nizu rečenica, bogato prekidanih sa 81-nom fusnotom.

Zbog moje orijentacije baciću pogled na klasičnu SKA-pragradu: Sofijino izdanje Geteovih dela. Predgovor Hermana Grima, istoričara i pesnika, sa rečenicama kao „Geteova dela spadaju u najdragocenije posede nemačkog naroda ... Osećanje dubokog poštovanja, koje mi gajimo, kao da se veliki ljudi i kao mrtvi još nisu potpuno rastali od zemaljskih dela ... Izgleda kao da je Gete još tu.“ Šest strana, napisanih kako je rečeno, sasvim bez fusnota. Zatim je sledio „Uvod“ Bernarda Zufana o podeli celokupnog dela.

Pri kraju piše Haas (str. XXI): „U smislu i duhu nekog od Maxa Stirnera ... inspirisanog anarchističkog individualizma Štajner je pokušao da izbegne sve fizičke i duhovne smetnje, koje su pretile da ga ograniče u slobodnom razvijanju njegove individualnosti. Suočen sa svojom finansijskom propašću, mogao je tada pak da uputi poziv Sofiji grofici od Brokdorfa (1848-1906) – saradnici pri osnivanju Teozofskog društva Nemačke –, da održi predavanja o aktuelnim temama (npr. o Ničeu) i time sebi otvoriti ne samo materijalno, nego i duhovno prostore koji su ga dalje vodili.“ Posle malog zastranjenja u privatnu sferu tih sigurno skromnih imovinskih okolnosti Rudolfa Štajnera, dajemo ovde njegov vlastiti prikaz (GA 28, 30. pog.): „Bilo je to vreme, u kojem su me grofica i

grof Brokdorf pozvali da održim predavanje na jednoj od njihovih redovnih nedeljnih priredbi. Na tim priredbama su se okupljali posetioci iz svih krugova. Predavanja koja su bila održana, pripadala su svim oblastima života i saznanja. O svemu tome ništa nisam znao, dok nisam bio pozvan na jedno predavanje; takođe nisam poznavao Brokdorfove, već sam prvi put čuo o njima. Kao tema mi je predložen jedan prikaz Ničea. Održao sam to predavanje. Primetio sam, da je među slušaocima bilo mnogo ličnosti sa velikim interesovanjem za duhovni svet. Zbog toga sam, kad su me pozvali da održim i drugo predavanje, predložio ovu temu: *Geteova tajna objava*. I u tom predavanju, u nadovezivanju na bajku, bio sam potpuno ezoteričan“ (Moj životni put, Wort 2006) Dobro je da se primeti, kako Rudolf Štajner nije tražio pristup u Teozofsko društvo, nego je tamo našao ljudе, zbog kojih je prineo žrtvu da uđe u Teozofsko društvo. To je momenat, kada filozof, naučnik po prvi put kao ezoteričar biva saslušan od publike. – Haas završava svoj predgovor sa: „Izdavaču Kristijanu Klementu zahvaljujemo, što smo odsada mogli da se približimo Štajnerovim oblicima mišljenja na mnogo dublji i tačniji način, time što smo bili vođeni preko egzaktnih naziva njegovih izvora do njegovih pravih namera.“ (str. XXII) A kako se žele iz izvora njegovih citata iz najrazličitije literature da pronađu „prave namere“ duhovnog istraživača, koje su kroz njega samog tek postale literatura?

Tomas Majer je već u *Europljanimu*, br. 1, novembar 2013. ukazao na Klementovo mišljenje o manjkavom znanju Rudolfa Štajnera iz grčkog i latinskog jezika. O tome postoje četiri iskaza. Str. XXXI: „Dakle pak, on se kretao na polju klasične, helenističke, srednjovekovne literature i literature ranog novog doba, a da nije mogao da čita odgovarajuće grčke i latinske tekstove u originalu.“ Str. XLVII kaže se to malo ublaženo: „mada on nije imao nikakvo znatno znanje grčkog i hebrejskog“. Zatim radikalno str. 279: „Štajner, koji nije imao nikakvo klasično obrazovanje.“ I konačno u jednom pisanih odgovoru Tomasu Majeru: „... pre bi se moglo tvrditi samo ovo, Štajner nije bio obrazovani klasični filolog i otuda nije mogao antičke i srednjovekovne autore da čita u originalu na nivou, kako to sme da se očekuje od nekog klasičnog filologa.“ Egzaktna nauka daje Štajneru neko polje rada između potpunog neznanja i nivoa knap ispod klasičnog filologa. Šta su bile činjenice? GA 28, 2. pog.: Nezadovoljan nemačkim prevodima grčke i latinske poezije, učenik 5. razreda realne škole kupio je sebi grčke i latinske udžbenike i bavio se tako privatnom gimnazijском nastavom. Kasnije u Beču podučavao je jednog gimnazijalca skoro kroz čitavu gimnaziju, takođe u latinskom i grčkom, „tako da sam na njegovoj nastavi sadoživeo sve pojedinosti gimnazijskog gradiva.“ Gde ostaje [u odnosu na Klementovo mišljenje o Štajnerovom poznavanju starih jezika] taj „egzaktni naziv njegovih izvora?“

Na str. XXXIII se govori o „povodu za vezanost“ i „nastanku Štajnerove hristologije u kontekstu unutrašnje-teozofskih raspravljanja“, da bi se time saslušao Zanderov kriminalistički pronalazački dar, koji je „Štajnerove izjave u hristologiji protumačio kao taktičke šahovske poteze u unutrašnje-teozofskoj borbi za moć,“ i time sebe „kao neospornog vođu katapultirao na vrh Teozofskog pokreta u Nemačkoj. Kroz takav manevar nastali su ipak mnogi lomovi u Štajnerovom mišljenju, koji je ove zatim naknadno pokušao da prikrije kroz reviziju svojih ranijih spisa.“ To veliko bojno polje u borbi za moć sastojalo se 1902. godine od 118 članova Teozofskog društva u Nemačkoj, podeljenih na 9 ograna, koje je bilo naporno dostizati vozom (Marija Štajner, *Pisma i*

dokumenti, str. 49). Klement zatim dopušta da Lorenzo Ravagli pobije ovu glupost, ali njega sâm ne pobija. Gde ostaje granica između nauke i kriminalističkog romana?

Ovde radi orijentacije iz GA 39 iz jednog pisma Wolfgangu Kirchbachu (br. 583, str. 421/22 i dalje): „Meni je bila potrebna, da bih označio to, što razumevam pod 'višim saznanjem', jedna reč i dodir sa 'mistikom'. Ja znam, da se u takvoj primeni jedne danas upravo kompromitovane reči nalazi opasnost. Ali mi ipak svi patimo od toga, da za predstave, koje nove utiskujemo, moramo da primenimo već utisnute reči. Konzervativni smisao ljudi kritikuje naše predstave prema istorijskom značenju reči. Od toga pak ne možemo pobeći ... Molim Vas, moje 'Hrišćanstvo' ne uzimajte nikako drugačije nego kako ono hoće. Ja poznajem njegove greške, pre svega istorijske, sasvim tačno. Dodatak 'kao mistička činjenica' treba shvatiti *sasvim* ozbiljno.“

Na str. XLV se tvrdi kod Klementa: „... jasne pak postaju i protivrečnosti, koje proizlaze iz Štajnerove kolebljive upotrebe centralnih pojmoveva, na primer pojma 'duh' i znatne teškoće mogu da pripreme neku misaonu raspravu sa antropozofijom.“ Zar ne bi trebalo prema samom sebi takođe razmotriti eventualno kolebljivo razumevanje u iskrenom traženju istine? – Takođe se na str. XLV kaže, „... da se monistički teoretičar saznanja Štajner od 1902. intenzivno interesovao za biće Misterija, da je on od 1906. kao upravnik ezoterične škole postao spiritualni vođa mnogih koji traže ezoterična znanja i da je on štaviše sâm u sobama za stanovanje koje je oblikovao kao rozenkrojcerske hramove praktikovao elaborirane slobodno-zidarski inspirisane rituale posvećenja.“ Taj ton stvara muziku! Citat XLVII / XLVIII: Štajner je zahtevao ... „indirektno i za samog sebe to mistik, vidilac, vizionar. I u svojoj autobiografiji od 1924/25 nadovezao je on još jednom na ove nazive, kada je govorio o ličnom duhovnom 'stajanju' pred Misterijom na Golgoti u najprisnijoj najozbiljnijoj svečanosti saznanja i sebe tako u dobrom böhmoevskom maniru svrstao čak u gomilu neposrednih svedoka Hristovog raspinjanja na krst. Ko poznaje ovu mističnu osnovnu crtu u Štajnerovom mišljenju, taj ne može previše da bude iznenaden, da se autor *Filozofije slobode*, koji je već oko 1894. god. mišljenje identifikovao kao element porekla (postanka) sveta, sedam godina kasnije nije uplašio od toga, što je sopstvene doživljaje mišljenja smatrao za izreke svetskog duha.“ Ova farisejska izvrtanja nemaju više nikakva posla sa traženjem istine. I tako to ide dalje na str. LVII: „Sa ovim institucionalnim završnim potezom“ (izbacivanjem iz Teozofskog društva) „pojavio se istovremeno neki novi ton u Štajnerovim hristološkim predavanjima.“ ... on „se pojavio sâm kao neposredni izvor direktnih i nečuvenih otkrivenja o životu i delovanju Hrista.“ itd. Ili na str. LXIII: „Štajnerovi pokušaji izravnjanja dakako ne mogu nadalje da prevare o tome, da je pojam duha potpuno različit u ranim filozofskim i kasnijim antropozofskim tekstovima.“ Tako se karakteriše neki prevarant, varalica, što zatim i na str. LXVIII / LXIX na teret Zandera biva potvrđeno od strane Klementa: „Kada se 1910. godine pojavilo novo izdanje knjige *Hrišćanstvo kao mistička činjenica*, Štajner je tvrdio i ovde, kao kasnije u predgovoru za novo izdanje knjige o mistici (*Mistika u rađanju duhovnog života novog doba i njen odnos prema modernom pogledu na svet*), da se knjiga pojavljuje sadržinski u suštini nepromenjena ... Tome nasuprot govori Zander u svojoj analizi o 'masivnim zahvatima', zbog kojih bi se moralno upitati, da li je Štajner svesno lagao ili je meru promenjenog potisnuo u stranu. On označava sadržinske promene preduzete 1910. kao 'rušenje osnove' i imenuje zatim niz tematskih područja, u kojima je Štajner temeljno revidirao

svoje poglede.“ Klement to ne pobija, nego deli njegovo mišljenje, mišljenje jednog protivnika antropozofije.

Granice svog razumevanja antropozofije definiše Klement na str. XLII, napomena 28: „Antropozofija kao pogled na sveta je neosporno dete veze nemačkog idealizma sa nemačkom mistikom u mišljenju Rudolfa Štajnera; da li je začeto legitimno ili nelegitimno, ne treba ovde da se odluči.“

Izložba 2011. god. u umetničkom muzeju u Štutgartu „Kosmos Rudolf Steiner“ pokazuje takođe tri kvadratna metra Izdanja Celokupnih Dela (GA) Rudolfa Štajnera u njihovoj mnogobojnosti, kako su ih Izdavačka kuća Rudolf Steiner i oba njena prethodnika objavljivali u 100 godina rada punog predanosti. Jedna desetina toga obrađuje filozofska, književna, prirodno-naučna i druga objašnjavanja Rudolfa Štajnera sa njegovim prethodnicima i savremenicima. Devet desetina pak sadrže rezultate njegovog duhovnog istraživanja. Dete od sedam godina bilo je obdareno vidovitošću. Zatim je ova vidovitost od strane njegovog nosača dalje obrazovana u najstrožijem školovanju, dok nije dostigla jasnoću i jačinu svesti mišljenja, tog mišljenja. I kao što je prirodna nauka obrazovala svoju egzaktnost istraživanja u čulnom, tako je to učinio duhovni naučnik u nadčulnom području. Rezultat njegovog istraživanja je najopširniji koji poznaje istorija.

Od rezultata ovog istraživanja se u Klementovom SKA ne može naći baš ništa. Kako on pak izgovara šta zna o tom delu, dešava se sa spuštenim uglovima usana: „da li je začeto legitimno ili nelegitimno, ne treba ovde da se odluči.“

Da li se radi o antropozofu, ili o ne-antropozofu, u ophođenju sa Rudolfom Štajnerom ostaje uvek vredna razmišljanja anegdota iz drame Alberta Štefana *Pestalozzi*, str.124:

Mera za cipele jednakosti

Neki patuljak je rekao divu: „Ja imam sa tobom isto pravo.“ – Div mu je odgovorio: „Prijatelju, to je istina, ali ti ne možeš da hodaš u mojim cipelama.“

Tu uvek iznova nastupajuću problematiku, da istraživanje u fizičkom području neće ili ne može da akceptira istraživanje u duhovnom području, Johannes Kiersch je doveo do tačke u svom članku u kome odobrava SKA (*Das Goetheanum* Nr. 41, 12. Oktober 2013):

„Štajner se prema tome pojavljuje na ovoj značajnoj tački svog delovanja u ulozi posvećenog; on radi tako kao da jeste. Da je on, možda, zaista bio posvećeni, trenutno se još ne sme razmatrati. Govoriti o tome bez ustručavanja, značilo bi ugroziti svetski-jasnu neutralnost istoričara i njegov dobar glas ... Naučno se za neko vreme o tome još ne može raspravljati ...“

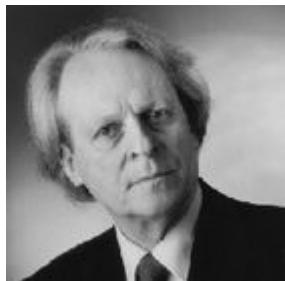
E pa dobro, sačekajmo još, dok oficijelna nauka ne prestane da se ustručava, da govori o realnosti duha. O ovoj pak govori Izdanje Celokupnih Dela (GA) izdavačke kuće Rudolf Steiner jedino i sâmo. A o ovoj baš ništa ne govori od mnogih dopušteno Klementovo SKA. Njegova saglasnost sa Izdavačkom kućom frommann-holzboog, da na neutralnom tlu objavi svoja gledišta, jeste njegovo dobro pravo. Njegovo objavljivanje u Izdavačkoj

kući Rudolf Steiner nalaže mu zahtev za uverenjem, koje on ne deli. Marc Hoffmannova težnja, da naučnu praksu jače nego ranije uvede u izdavačku delatnost, jeste za poštovanje. Mi ne znamo, da li je on svoju odluku doneo u saglasnosti sa svojim saradnicima, sa upravom ostavštine Rudolfa Štajnera, sa vođstvom Izdavačke kuće, *pošto* su ovi imali priliku, da SKA pročitaju reč po reč. Težina više ili manje usamljene Hoffmannove odluke zahvata pak i u saodgovornost institucija koje podržavaju i pomažu Rudolf Steiner arhiv, zastupljene kroz Upravu Geteanuma kao i kroz uprave švajcarskog i nemačkog Antropozofskog društva.

To *šta* čitavog događanja je za žaljenje, to *kako* je jedinstvena katastrofa. Mir će se useliti samo, ako se Hoffmannov konstruisani savez dve izdavačke kuće, koje sa dobrom pravom slede dve sasvim različite intencije (namere), pre puštanja u štampu drugog toma, ponovo raskine. Jedan spis, koji dovodi u pitanje moralni integritet Rudolfa Štajnera, ne može ništa da ima sa Izdavačkom kućom Rudolf Steiner u njenoj obavezi i tradiciji, koje je postavila Marija Štajner.

Wilfried Hammacher, Stuttgart

Preveo Siniša Nikolić

Wilfried Hammacher (*1928 u Bonu, †2021 u Dornahu) je glumac, režiser, pisac i antropozof. Posle studija euritmije kod Else Klink i školovanja u oblikovanju govora (Sprachgestaltung) i glumi, Wilfried Hammacher je bio delatan na Geteanumu u Dornahu kao glumac, recitator i režiser. 1970. godine je osnovao i vodio u Štuttgatu Novalis-binu (Novalis-Bühne) i školu za oblikovanje govora i dramsku umetnost; iz finansijskih razloga obe škole su 1995.god. morale da budu zatvorene.

Wilfried Hammacher je inscenirao Misterijske drame Rudolfa Štajnera i o ovoj temi je održao mnogo predavanja, i objavio brojna objašnjenja i opširnu dokumentaciju za prvobitno izvođenje Misterijskih drama od 1910-1913. 2004. god. Hammacher je završio svoju aktivnu delatnost na bini sa novim insceniranjem oba dela Geteovog Fausta na Geteanumu. On je od tada pretežno delatan kao pisac.